

Robotisering en vakbeweging: een visie¹

Robotisering: velen zijn er óók in de FNV mee aan de slag.

Wie zich in het onderwerp 'robotisering' wil verdiepen, merkt al snel dat zij/ hij bepaald niet de enige is: een enorme berg door te worstelen publicaties ligt binnen de kortste keren voor je neus.

Googelen op 'robotisering' in combinatie met 'pdf' levert ruim 20.000 stuks, vaak langere, tekst op².

Het is me (nog) niet gelukt ze allemaal door te spitten... Toch wil ik er wat over kwijt. En dat dan op basis van onderstaande publicaties:

1. WRR-verkenning: [‘De robot de baas’](#) (december 2015)³
2. de FNV notitie [‘Gezond en Veilig Werken in het digitale tijdperk’](#) (januari 2016)
3. [Kenniscollege Technologie](#) (Frank Pot ihkv congres 2017) (5 februari 2016)
4. [“Zijn we straks allemaal overbodig door de opmars van de robot”](#) (De Groene Amsterdammer, 5 maart 2014)
5. FNV: *“Inzetnotitie FNV voor SER-adviesaanvraag robotisering”⁴* (november 2015)
6. Sociale Alliantie (januari 2016): [“Ontwikkelingen rond werk en zekerheid, thema basisinkomen”](#)

Ik heb wat kritische kanttekeningen bij drie opvallende ‘rode draden’ in de discussie. Rode draden die – denk ik – het perspectief op een actieve en productieve de rol van de vakbeweging eerder belemmeren dan bevorderen.

Drie rode draden kritisch belicht...

1. Publicaties over robotisering in relatie tot de maatschappelijke gevolgen daarvan staan letterlijk bol van de toekomstvoorspellingen. Het ene stuk loopt over van optimisme, het ander schetst louter doemscenario's. Helaas, ook – of beter: **juist** – op dit thema, is dit kijken in de kristallen bol wat het altijd al was: een bedrieglijke kermisactiviteit. Het wordt ronduit schokkend als je ziet hoe hooggeachte wetenschappers die hun naam verbinden aan publicaties als die van de WRR, zich hiertoe structureel (en niet voor het eerst) laten verleiden. Gelukkig brengt een enkeling de broodnodige wetenschappelijk distantie op, zich beperkend tot het schetsen van diverse *mogelijke* scenario's. En zelfs dan blijft voorzichtigheid geboden.
2. Technologische ontwikkelingen zoals robotisering, en al helemaal de maatschappelijke gevolgen daarvan worden, tot mijn grote verbazing, in ‘gezaghebbende’ publicaties vrijwel altijd *ontkoppeld* van de maatschappelijke verhoudingen waarbinnen ze plaats vinden: machts-, krachts-, zeggenschaps- en eigendomsverhoudingen. Het analyseren en benoemen van die maatschappelijke machts- en eigendomsverhoudingen als vertrekpunt voor analyse, lijkt, ook binnen de vakbeweging zelf, een soort 21^e eeuwse taboe geworden.
3. Met dit taboe ligt een volgende valkuil al snel voor de hand. Het structureel overschatten van de *zelfstandige* dynamiek van die technologische ontwikkeling, dus los van zijn inbedding in maatschappelijke verhoudingen. In combinatie met het gebruik van de kristallen bol neemt dit bij sommigen *deterministische* proporties aan: technologische ontwikkelingen en hun gevolgen voor werkenden, groeien uit tot onvermijdelijke zekerheden.

Wie geen tijd of zin heeft uitgebreid in de stukken te duiken: de livestream van een debat over dit onderwerp in Pakhuis de Zwijger, laat exact hetzelfde zien.⁵

¹ Oorspronkelijke versie maart 2016 - Dit is een licht bewerkte versie dd 1 november 2017

² Eind 2017: ruim 84.000!

³ In twee delen te downloaden via deze pagina

⁴ Niet op internet (interne notitie)

⁵ <https://dezwiijger.nl/programma/de-robot-als-collega> (dinsdag 27 september 2016)

Waarover hebben we het? Op zoek naar een heldere definitie van 'robotisering'

Ook al zijn er vele honderden publicaties over robotisering, het vinden van een heldere, eenduidige definitie was bepaald geen sinecure. In gezaghebbende publicaties over het thema, zoals de *Verkenning* van de WRR, of de studie van het Rathenau-Instituut, kwam ik géén heldere begripsomschrijving tegen. Ook niet in de uitgebreide woordenlijst in de WRR *Verkenning*: De term 'robotisering' wordt hier niet genoemd, maar in de diverse artikelen, waaruit de *Verkenning* bestaat, vele tientallen malen gebruikt...

De interne FNV-notitie "*Gezond en veilig werken in het huidige digitale tijdperk*" wekt verwachtingen: hoofdstuk I draagt als titel '*Robotisering: wat is dat eigenlijk?*' waarna een uitgebreide beschrijving van technologische ontwikkelingen, mogelijkheden en onmogelijkheden volgt, plus een duidelijk signaal dat robotisering méér is dan de snelle ontwikkeling van diverse robot-machines, en de toename van hun gebruiksmogelijkheden. Maar géén definitie.

Het dichtst in de buurt komt de auteur m.i. door vier op elkaar inwerkende kernelementen van technologische ontwikkeling te citeren uit het rapport van het Rathenau-instituut:

1. de digitalisering van productieprocessen door het samengaan van mechanica en elektronica
2. de digitalisering van communicatieprocessen
3. de convergentie van internet met fysieke 'slimme' objecten (het 'Internet der dingen')
4. de verwevenheid tussen de natuur- (nanotechnologie en informatietechnologie) en de levenswetenschappen (biotechnologie en cognitieve wetenschappen).

Wat weten we wel, wat weten we niet: de kristallen bol aan het werk?

De FNV-notitie '*Gezond en Veilig Werken in het digitale tijdperk*' begint veelbelovend met een aantal *briljante voorbeelden*, die illustreren dat technologische toekomstvoorspellingen er zo ver naast kunnen zitten dat het hilarisch wordt.

Inclusief (het laatste voorbeeld in onderstaand kader) een demo *koffiedik kijken* van - *nota bene* - de WRR in 1977, onder het, ook in de nota van december 2015 gebruikte, label '*Verkenning*'...

'De automobiel heeft de grens van zijn ontwikkeling bereikt' (wetenschappelijk tijdschrift *Amerika* 1909)

'De Japanners maken niets wat de mensen in de Verenigde Staten zouden willen hebben.' (Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken, 1954)

'Er is geen enkele reden waarom iemand thuis een computer zou willen hebben.' (Directeur Olson, *Digital Equipment Corporation*, 1977)

'Er zijn weinig technische innovaties die de jeugd kunnen boeien. Huiskamertoepassingen via visuele media zullen het doen en laten van de jeugd niet in sterke mate beïnvloeden.' (*Verkenning Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid*, 1977).

Het stemt daarom treurig dat de auteur van '*Gezond en Veilig Werken in het digitale tijdperk*' ook zelf regelmatig probeert de toekomst uit de kristallen bol af te lezen. Voor wat betreft de technologie, maar ook als we het over de mogelijke sociale (maatschappelijke) gevolgen daarvan hebben. Hetzelfde zie ik in de meeste andere publicaties. Voorop (wederom...) de *Verkenning* van de WRR. Dat laatste aspect – de maatschappelijke en arbeidsmarktgevolgen van robotisering - is juist voor een organisatie als de vakbeweging van primair belang.

Robotisering in het licht van maatschappelijke krachtsverhoudingen

Als je er toe neigt de technologische ontwikkelingen als op zichzelf staand en autonoom opererend fenomeen te benaderen⁶, dus weinig ingebed in maatschappelijke (en beïnvloedbare!) krachts- en machtsverhoudingen, dan dreig je voor mijn gevoel een hoop planken mis te slaan.

Zoals bij heel veel discussies zie je notoire *doemdenkers* (Deloitte: '3 miljoen banen gaan verloren', dat is zo'n 40% van wat we hebben), en notoire *techno-optimisten*: 'het robotparadijs komt eraan'. Er zijn ook meer genuanceerde geluiden, wikkend en wegend welke kant het op zou *kunnen* gaan, afhankelijk van...

Afhankelijk waarvan? Als het gaat om de determinanten, parameters, variabelen, of hoe je ze ook wilt noemen, zien we helaas nogal wat vaagheid en zweverige abstractie.

Slechts een enkeling durft het aan, de technologische ontwikkelingen en de gevolgen daarvan, in het kader van maatschappelijke (sociaaleconomische én politieke) belangentegenstellingen en machtsverschillen te plaatsen⁷.

Het vanuit die invalshoek analyseren en duiden van de maatschappelijke impact van robotisering begint verdacht veel op een soort 21e eeuwse taboe te lijken. Ongeveer een jaar geleden kreeg ik een verzoek om commentaar op de eerste concepten van de vakbewegingsnotitie 'Gezond en Veilig Werken in het huidige digitale tijdperk'. Ik heb dit bij herhaling gedaan, waarbij ik deze derde 'rode draad' steeds weer aan de orde stelde:

- *"Er wordt weer van alles geadviseerd aan werknemers/ vakbonden, aan de overheid, aan de werkgevers, maar zoals altijd wordt voorbijgegaan aan de machtsverhoudingen en belangentegenstellingen waarbinnen dit soort ontwikkelingen plaats vinden. Tijd voor de vakbeweging om juist dat aspect te benadrukken: zonder 'tegenmacht en tegenkracht' delven we het onderspit."* (intern mailbericht 12 juli 2015, opnieuw verzonden 8 december 2015)
- *"Om de ontwikkeling te kunnen duiden, en zeker om er een vakbondsaanpak op los te kunnen laten is een sociaal-economisch-historische analyse van deze ontwikkeling van groot belang"* (notitie 24 aug 2015)
- *"Overigens: net als veel andere analyses mis ik ook hier het m.i. zeer bepalende aspect van maatschappelijke en economische machtsverhoudingen. Maar dat heb ik al vaker aan de orde gesteld..."* (intern mailbericht 17 februari 2016).

Reacties? Geen. Een stevig debat hierover? Tot nu toe niet.

Terug in de tijd: Ger Harmsen over technologische vernieuwing

Vakbondshistoricus Ger Harmsen wijdt in zijn standaardwerk 'Voor de bevrijding van de Arbeid' ook enkele regels aan technologische vernieuwing. Ook als je het ontdoet van de wat ouderwets aandoende klassenstrijdretoriek (ook *bon ton* in de vakbeweging van die jaren!), zegt hij ware woorden.

Harmsen beschrijft de technologische revolutie van de jaren 50 en 60 – en noemt het ook zo. Inclusief de 450 (!) computers die er anno 1965 in Nederland waren. En hij zegt hierover:⁸

⁶In jargon: technologisch determinisme

⁷M.i. de vrucht van 30 jaar neoliberale beïnvloeding van ons denken, maar vooral óók van het liefdevol toedekken van maatschappelijke belangentegenstellingen en machtsverschillen, waaraan ook vakbeweging en sociaaldemocratie dapper meededen (-doen?).

⁸Ger Harmsen/ Bob Reinalda – 'Voor de Bevrijding van de arbeid' - Nijmegen 1975 - blz., 365

Dit brengt ons op een zeer fundamenteel probleem, namelijk de relatie tussen de mens en de door hem ontwikkelde techniek. *In theorie* staat het de mensheid vrij wel of geen gebruik te maken van de mogelijkheden die wetenschap en technologie bieden. Of dit *in de praktijk* ook werkelijk het geval is, hangt af van de maatschappij waarin we ons bevinden. In een maatschappij als de onze worden wij nog steeds beheerst door de wetten van de kapitalistische economie: de jacht naar winst, de omzetting van winst in nieuw kapitaal.

Alleen waar de arbeid bevrijd wordt uit de dwang van de kapitaalverhouding, staat het de mensheid niet alleen in theorie maar ook in de praktijk vrij te kiezen welke technische mogelijkheden benut zullen worden en welke niet. Het is de blinde werking van het kapitalisme – alle illusies over ordening en konjunctuurbeheersing ten spijt – en niet de onweerstaanbare dwang die van de ontwikkeling der techniek zou uitgaan, die het zo moeilijk maakt

Afrekenen met het (neo)liberale gedachtegoed op het thema robotisering!

Duidelijk is dat robotisering ook binnen de vakbeweging een 'big issue' is. Duidelijk is óók – *mijn mening* - dat de FNV er tot op heden niet in slaagt zich daadwerkelijk te ontworstelen aan de neoliberale en *tegenstellingen-toedekkende* manier van denken, die we ook in de meeste andere 'robotpublicaties' tegenkomen.

Helemaal verwonderlijk is dit niet. Sinds de jaren '80 (akkoord van Wassenaar!), zien we, dat de meer maatschappijkritische gedachten binnen de vakbeweging, weinig voet meer aan de grond hebben gehad. Soms lijkt dat te kenteren: op FNV-Beleidsdagen zien we nog wel eens sprekers die de vakbond een confronterende spiegel voorhouden. Maar, hoewel we deze sprekers vaak zeer waarderen, ze enthousiast applaus geven, is het vervolg bijna altijd 'business as usual'. Dat is óók te merken aan onze benadering van het fenomeen robotisering.

Sociale Alliantie: een stap in de goede richting

De 'Sociale Alliantie' is een netwerkverband van sociale organisaties, waarin ook vakbeweging (FNV en ook CNV) participeren⁹. Sterker: 'onze eigen' Ruud Kuin was tot begin 2016 voorzitter. In een bijdrage onder de titel 'basisinkomen'¹⁰ wordt – *opvallend* – niet zozeer het basisinkomen onderzocht, maar wel een behoorlijk gedegen analyse van zowel robotisering als de historische ontwikkeling van naoorlogse sociale en arbeidsmarktverhoudingen gemaakt. De samenhang tussen die twee is niet altijd duidelijk, en het stuk eindigt ook nogal abrupt, alsof het maximale aantal tekens bereikt was, maar al met al vind je hier "*pap met héél veel krenten*". Ook omdat in deze tekst, in tegenstelling tot "*Gezond en Veilig Werken in het digitale tijdperk*", het rapport van de WRR wél is meegenomen.

Robotisering: technisch of maatschappelijk vraagstuk?

Technologische ontwikkeling heeft *tot op zekere hoogte* een eigen dynamiek. Veel vindingen kwamen niet voort uit een direct aantoonbare maatschappelijke behoefte, maar ontstonden 'als bij toeval'. Hoewel...de digitale (binaire)computer, als basis voor de huidige technologische revolutie, werd wel

⁹ www.socialealliantie.nl

¹⁰ <http://www.socialealliantie.nl/images/pdf/ontwikkelingen-rond-werk-en-zekerheid.pdf>

degelijk ontwikkeld om – in dit geval – militaire belangen tijdens en vlak na de tweede wereldoorlog te dienen.¹¹

Maar in de allereerste plaats geldt – meen ik, en ik niet alleen - dat het effect van technologische vernieuwing op een samenleving, in zeer sterke mate wordt bepaald door de machts- en krachtsverhoudingen in die samenleving.

Dient technologische ontwikkeling ‘het algemeen belang’, inclusief werknemers, kleine zelfstandigen, gepensioneerden en de zwakkeren in de maatschappij? Of is er een specifieke maatschappelijke groep – ooit noemde Marx dit een ‘klasse’ - die zich vanuit zijn machtspositie de voordelen, de vruchten van de technologische ontwikkelingen toe-eigent, ten koste van andere maatschappelijke geleidingen?¹²

We hebben sinds de jaren 80 van de 20ste eeuw een reeks ingrijpende veranderingen in de sociaaleconomische machts- en krachtsverhoudingen meegemaakt. De balans tussen kapitaal en arbeid, die in de naoorlogse jaren in voor werknemers positieve richting herijkt werd (al moeten we dit ook niet al te zeer door een roze bril bezien: vroeger was echt niet *alles* beter¹³ ...), is sinds de jaren 80 structureel, langdurig en bewust¹⁴ verstoord.

Ofwel: kapitaalbezitters en hun politieke vertegenwoordigers kregen het meer voor het zeggen dan ooit. De Chicago School of Economics – de neoliberale economische denktank – werd toonaangevend. Shareholdersvalue en verdienmodellen domineren de economie, net als rendementsdenken, korte termijnsvoordeel, en niet in de laatste plaats: *zeepbel-groei*.

Werknemers, vaste en flexibele, én veel ZZP-ers weten daar – mede vanwege een sterk verzwakte vakbeweging en een ont-ideologiseerde sociaaldemocratie- nauwelijks een vuist tegen te maken. Er zijn af en toe lichtpuntjes, zoals de acties in schoonmaak en de zorg, en de goedbedoelde ‘tegenwicht’-pogingen van Lodewijk Asscher, maar genoeg is het bij lange na niet.

“Wat voor vakbond willen wij zijn? Eén die verslechtingen en leed dat mensen wordt aangedaan een beetje probeert te verzachten, er de scherpste kantjes vanaf haalt? Of één die maatschappij en samenleving structureel probeert te veranderen, te verbeteren, rechtvaardiger te maken? De keuze voor een activerende vakbeweging is wat mij betreft óók een keuze voor het tweede type vakbond. Ontwikkelingen waar we mee te maken krijgen – zoals flexibilisering - zijn geen natuurverschijnsel, maar vloeien voort uit de sturing die werkgevers bewust geven aan de samenleving. Een activerende vakbeweging zal dáár de tegenkracht tegen moeten vormen”
(Vrij naar Ruud Kuin, introducerende woorden tijdens de FNV-bijeenkomst met Michael Crosby, Utrecht 8 maart 2016)

Vertaald naar de technologische revolutie is de kans groot dat kapitaalbezitters, private equity funds en anderen, die de vakbeweging moeilijk als ‘vriend’ kan beschouwen, bepalend zullen zijn voor het antwoord op de vraag ‘in wiens voordeel gaat de technologische revolutie uitpakken’.

¹¹>> Door de Tweede Wereldoorlog kreeg de ontwikkeling van computers een snelle vlucht. In het Verenigd Koninkrijk werd in Bletchley Park van de Colossus gebruikgemaakt om berichten te kraken die met de Duitse Lorenz-codeermachine gecijferd waren. (Wikipedia).

>> Toen de Tweede Wereldoorlog in 1945 eindigde, hadden de Verenigde Staten de sterkste zeemacht van de wereld. De leiding van de Amerikaanse marine was echter ontevreden over de nauwkeurigheid van de kanonnen op oorlogsschepen. Ze schakelden om deze reden wetenschapper John Mauchly in. Ze lieten hem de ENIAC ontwerpen. (<http://www.isgeschiedenis.nl/historische-foto/eniac-het-ontstaan-van-de-eerste-computer/>)

¹² Vaak in combinatie met aanpassingen ('hervormingen') van arbeidsorganisatie en arbeidsmarkt

¹³ Wie “De 360 graden werknemer” van Hans Siebers leest, zou dit wellicht denken...niet waar dus!

¹⁴ Gevoed door de ideeën van Ayn Rand, vertaald door de Chicago School of Economics, geoperationaliseerd door Alan Greenspan, Ronald Reagan en Margaret Thatcher, voor het eerst ‘uitgetest’ in het Chili van dictator Pinochet.

Tenzij we samen met gelijkgezinden een kentering in die machtsverhoudingen weten te brengen. En dat begint - het is niet anders - met het (h)erkennen van hoe die machtsverhoudingen nú liggen. De strijd met de hierboven geschetste verhoudingen zal de vakbond dus óók op dit onderwerp moeten durven aangaan!

Helaas, van het bovenstaande '**tenzij**' zien we bitter weinig terug in de FNV-notitie van januari 2016 over robotisering: plussen en minnen worden als 'gelijke kanshebbers' naast elkaar gezet, en pas tegen het einde van het stuk wordt een enkele keer – uiterst voorzichtig - het woord (mede)zeggenschap uitgesproken.

Vakbeweging anno 2016-17: de kritiek aandurven of neoliberalaal doormodderen?

Sinds pakweg 2013 worden we in de FNV met enige regelmaat verrast door uiterst boeiende sprekers. Ik noem een paar namen: Paul Verhaeghe, Hans Siebers (jawel, die van de 360 graden werknemer), en onlangs nog Michael Crosby.

Wie goed naar deze mannen - waar blijven de vrouwen? – luistert hoort dat ze ons – vaak voorzichtig - een spiegel proberen voor te houden. Hun verhaal, hun visie is op heel veel punten *fundamenteel anders* dan wat wij vaak - niet altijd - uitdragen en praktiseren.

Feitelijk roepen ze allemaal: vakbeweging, wend de steven, neem in je denken en analyseren, in je spreken en handelen afstand van het neoliberale gedachtegoed dat sinds de jaren 80 van de vorige eeuw vrijwel de hele samenleving – óók de vakbeweging! - in zijn greep heeft.

Word weer strijdorganisatie. En werk met volle energie, vanuit een eigen, kritische en vooral ook grondige analyse van de maatschappelijke verhoudingen, aan een eigen, tegen het neoliberalisme gerichte koers.

Een dergelijke koers moet – zo meen ik – de inhoudelijke basis vormen voor een vakbeweging die weer aansprekend wordt voor steeds meer mensen, van alle leeftijden en gezindten. Overigens niet door de analyse '*as such*' bij wijze van mantra van de daken te schreeuwen, maar door hem uiterst zorgvuldig te vertalen naar aansprekende initiatieven en een aansprekende manier van werken.

Al deze sprekers, ik heb het meegemaakt, oogstten applaus, daverend applaus. Waarna we – soms dezelfde dag nog - verdergaan alsof er niet gezegd is. *Business as usual*...helaas

Illustratief is de brochure¹⁵ waarin teksten van een aantal van deze sprekers zijn vevat. Niet dat ze verminkt of slecht weergegeven worden. Maar omdat de gedachte geuit werd dat het neoliberalisme al verslagen is. Word wakker: niets is minder waar!

Samenvattend: de tekortkomingen die ik in de benadering van het fenomeen 'robotisering' meen te bespeuren hebben hun achterliggende oorzaak in de omarming van de alles toedekkende neoliberale ideologie, óók door de FNV. Het 'wegwerken' van die tekortkomingen op robotisering vraagt daarmee om een fundamentele heroverweging van de eigen gedachten, de eigen ideologie. Dat geldt voor robotisering, dat geldt net zo goed voor andere terreinen van het vakbewegingswerk.

Het door de FNV in de aanloop naar het congres van mei 2017 gestarte 'visietraject' heeft die stappen nog niet durven zetten. Helaas. Geen opwekkend eind van dit (eind 2017 herwerkte) stukje tekst. Moge een volgende versie optimistischer van toonzetting zijn...

Herwerkt op 1 november 2017 - Jan Verhagen

¹⁵ "Visies op de vakbond van de 21e eeuw; nu het neoliberalisme is opgebrand"